

puha költségvetésikorlát-fogalmában, amely úgy ad egyszerű, közérthető képletet egy roppant bonyolult jelenségvilág megértéséhez, hogy a hitel a tőkés gazdaságban nem létezőnek tekinti (amire közel negyedszázaddal ezelőtt már rámutattam, lásd Soós Károly Attila: A hiányjelenségek magyarázatához: Keresletmenynység és strukturális rugalmatlanság. *Közgazdasági Szemle*, 32 [1985], 1. szám, 86–98. old.)

SOÓS KÁROLY ATTILA

East Central Europe/ L'Europe du Centre- Est vol. 32

2005., 254 old.

A szimbolikus geográfia moralitása. A recenzensnek nyílt sisakkal be kell vallania, hogy nehéz helyzetben van, hiszen nemcsak tanárai és doktorandusz-társai publikálnak a szóban forgó folyóiratban, hanem ráadásul egy másik újság, a *European Review of History* segédszerkesztőjeként a konkurencia mőszerolásának vádjával is meg kell küzdenie az esetleges negatív ítélet esetén. De talán éppen ezek a pártatlanságot igencsak megkérdőjelező tények teszik egyben képessé is, hogy átlássa a folyóirat eszméjét, és ne csak a szövegekről, hanem a mögöttük meghúzódó tágabb összefüggésekről is írjon.

Az *East Central Europe/L'Europe du Centre-Est* (továbbiakban *ECE*) című folyóiratot 1974-ben alapította Charles Schlacks Jr., amerikai tudós, aki, noha nem fejezte be a doktori disszertációját, felbecsülhetetlen szolgálatot tett a kelet-európai, kelet-közép-európai és orosz tudománynak azáltal, hogy angolszász rendszer szerint működő tudományos folyóiratokat jelentetett/jelent meg angolul, németül és franciául. A kilencvenes években a válsággal küszködő lapot a Collegium Budapest és a Közép-Európa Egyetem (CEU) menedzselte, míg 2004 óta a CEU Történelem Tanszékével szoros kapcsolatokat ápoló Pasts, Inc. kutatóintézet adja ki. A lap megújulásához tartozik egy

egyedülálló online adatbázis, melyben friss recenziókat lehet olvasni.

Úgy is lehetne fogalmazni, hogy ez a bemutatkozó lapszám, amely az első az új formában, immáron új szerkesztőgárdával (szerkesztő: Maciej Janowski, segédszerkesztők: Constantin Iordachi, Trencsényi Balázs), bizonyos mértékig a Közép-Európa Egyetem Történelem Tanszékének manifesztuma. Ebben az értelemben a Közép-Európa Egyetem közép-európaiságának utolsó hordozójaként a tanszék (hiszen a CEU legtöbb tanszéke immáron nyíltan nemzetközi, s fókuszukat sem geográfiai, sem ideológiai megfontolások nem határozzák meg elvileg) politikailag és szellem-történetileg harcos álláspontot képvisel. Nem céloz ugyan összemosni a Történelem Tanszék és az *ECE* jelen számának céljait, de már csak a szerzők személye miatt is nagymértékű fedés gyanítható.

Mi is a „küldetés”, mire vállalkozik a 32. szám? A középpontban a „szimbolikus geográfiák” állnak, melyekkel öt gondosan kimunkált tanulmány foglalkozik (a szerzők: (Janowski–Iordachi–Trencsényi, Maria Todorova, Bernhard Struck, Victor Taki, Anna Sosnowska). Recenziómban ezekre a tanulmányokra koncentrálok. De áthallásokkal a szimbolikus geográfia témájához kapcsolódik a lap második része is: egy vita (Teodora Shek Brnardic cikke és Robin Okey kommentárja), két recenzió (Marko Zubak a „horvát tavaszról” és Nicole Lindstrom fantasztikus miniatűr cikke a „Jugó-nosztalgia-ról”), valamint a folyóirat legfantáziadúsabb találmánya, az „anakronisztikus recenzió” (Paul Baiersdorf a *Kronprinzenwerk*ről).

Érdekes, hogy a szimbolikus geográfia definícióját nem igazán találjuk meg a kötetben. Talán azért nem, mert ezt a kilencvenes évek elején divatba jött fogalmat ebben a kötetben konstruálják meg igazán. Sorin Antohi bevezetője sem ad pontos meghatározást: „a szimbolikus geográfia és kapcsolódó területei az általunk belakott világ(ok) legfontosabb intellektuális és akadémiai megközelítései lettek, akár igaziak, akár »kitaláltak«, esetleg »elképzelték.«” (2. old.)

Vagyis itt mintha többről volna szó, mint egy tudományos témáról vagy módszerről. Az idézet jelzi, hogy a „szimbolikus geográfia” inkább egy jellegzetes tudósi közelítés, érzékenység vagy életfelfogás. Nem véletlen, hogy Edward Said *Orientalizmus* című munkája (Edward W. Said: *Orientalizmus*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000.) idéződik meg Antohi bevezetőjének első oldalán, majd visszatér Todorova, Struck és Taki cikkeiben is. Úgy tűnik, hogy Said könyvének a képzelte földrajz reprezentációival foglalkozó nevezetes fejezete találkozik a valóságos határoknak a kommunizmus idejéből ismert szimbolikus felfogásával e „magartásban”, mely egyaránt rákérdez a hétköznapi, megszilárdult diskurzív identitásokra és a politika által meghúzott régió- és államhatárookra. Ennek megfelelően két konceptuális előfeltevés olvasható ki a cikkekből.

Az első számos forrásból táplálkozik. Jól láthatóan a Foucault által inspirált saidi elmélettel folytatott párbeszédéből származik, s annak tanulságait alkalmazza Kelet-Közép-Európa területeire(?), nemzeti historiográfiáira, illetve az arról, azokról folyó angolszász diskurzusra. Noha a szerzők nem említik, a szövegek többségét Gayatri Chakravorty Spivak gramsciánus cikkének (Szóra bírható-e az alárendelt? *Helikon*, 1996. 4. szám, 450–484. old.) harcos attitűdjé hatja át, amelyben a hatalmi struktúrát képző tudás saidi és foucault-i kritikája a derridai dekonstrukcióval egyesül – még ha ezek a nevek és elméletek egymáshoz olykor enyhén szóva nem problémamentesen illeszthetők is. Egyszóval: a kérdés az, hogy ki beszél ki helyett, lehet-e, kell-e, szabad-e korrigálni a diskurzust, igazabb-e, ha „benszülött”, anyanyelvi beszélők határozzák meg az identitásukat a szimbolikus geográfia (jelen esetben „Közép-Európa”, „Kelet-Közép Európa” stb.) fogalmain keresztül az „idegen”, „nyugati”, „angolszász” stb. tudományosság mellett, helyett, ellen.

A második előfeltevés kimondatlanul, illetve kimondottan (Janowski–Iordachi–Trencsényi, 57. old., Todorova, 60. old.) a geográfiai névhasználat normatív konnotációit veszi

szemügyre, nem titkolva annak politikai hordalékát/hozadékát. E szerint egy-egy geográfiai megnevezés politikai választást jelent, és e megnevezések historiográfiai tanulmányozása maga is politikai tett (lehet). Éppen ez a helyzet a Közép-Európa Egyetem eszméjével, illetve a Történelem Tanácsék regionális fókuszával. Az *ECE* 32. számában a cikkek többsége egyfajta konstruktivista ideológiát követ, korrigál, igazít vagy teremt. A történelmi beszéd a múlt (diskurzív) tanulmányozása közben is a jövőről folyik, és ennek belátása és tudatos művelése e lapszám egyik nagy erőssége.

Eminens gyakorlatnak nevezhető a három szerkesztő, Maciej Janowski, Constantin Iordachi és Trencsényi Balázs *Minek fáradni a történelmi régiókkal? (Why bother about historical regions?)* című esszéje, mely „Közép-Európa” fogalmát vizsgálja meg a magyar, a lengyel és a román nemzeti historiográfiában, elsősorban az 1945 utáni szakirodalomban. Állításuk szerint ez a regionális fogalom „heurisztikus”, interpretatív értékű, ezért összehasonlító történelmi elemzése a nemzetállami kereteket is átalakíthatja. Éppen ezért a „Közép-Európa” fogalmát eszmetörténeti perspektívában rekonstruáló résztanulmányok a „belső” diskurzust elemezve mutatják be, hogyan nyer ez a fogalom az egyes nemzeti történelmi/történelmi identitások számára más-más helyi értéket. A helyi értéket az adott nemzet történelmi öröksége és annak tudományos-politikai konstrukciója és átértékelése határozza meg. Legtisztabban ezt a kettőséget a lengyel és a magyar historiográfia közötti különbségen lehet kimutatni. A lengyel esetben a „Közép-Európa”-vita a lengyel-litván államközösség örökségére fókuszál, míg a magyar történészek a Monarchia területét jelölik e fogalommal. Így maga az összehasonlítás is megkérdőjeleződhet, hiszen míg a magyar tudományosságban „Közép-Európa” valóban centrális szerepet tölt be (gondoljunk csak Szűcs Jenő és Hanák Péter 1986-os vitájára Közép-, illetve Kelet-Közép-Európa fogalmáról, mely vita természetesen Magyarország jövőjéről és a bibói elképzelésekről szolt), addig a lengyelek számá-

ra talán nem a legfontosabb identitásalkotó fogalom. Románia esetében viszont inkább „Délkelet-Európa” és „Közép-Európa” fogalma közötti feszültségről van szó. Ezt a szerzők is látják, így kísérletüket interpretatív keretnek tekintik, melyben az egyes nemzeti öndefiníciók kizárólagossága mellé ígéretes (normatív?) inkluzivitás járul. Ez volna egyben a (morális-politikai) válasz a címben feltett kérdésre.

Maria Todorova, az *Imagining the Balkans* című, gyakran idézett munka (Oxford University Press, New York, 1997.) szerzője az *Európa terei: mi a történelmi régió? (Spacing Europe: what is a historical region?)* című tanulmányában először is újradefiniálja a történelmi régió fogalmát, mégpedig a „történelmi örökség” (*historical legacy*) képzetével, mellyel egy egyszerű diskurzív (az „örökség” mint folytatólagos elbeszélések és percepciók állandóan alakuló halmaza) és anti-esszencialista elemet vezet be. Said-dal ellentétben nem esszencializálja a „Nyugatot” vagy „Európát”, de a saidi kérdés (van-e kiút a nyugati kultúra állandóan Másikat teremtő kísérleteiből?), mely nemcsak az „európai”, hanem az „amerikai” kortárs tudománynak is szól, nyilvánvalóan visszhangzik tanulmányában. A definíció után Todorova a „Balkán” és „Kelet-Európa” fogalmán mutatja be a „történelmi örökség” alkalmazását.

A „Balkán” mint örökség számtalan megkülönböztetésnek ad lehetőséget. A négy legfontosabb: a római, a bizánci, az oszmán és a kommunista. Lehet vallási – keresztény, zsidó, muzulmán – örökségekről is beszélni. Todorova példaként a balkáni oszmán „örökséget” elemzi kétféleképpen: mint az új nemzetállamok folytatólagos, a múlttal a XIX. századtól fogva szakítani akaró diskurzusát, amely „a közvetlen oszmán uralom után kezdődik”. Mire ez a „szakadás” megalapozódik, a történelmi örökség is „percepcióvá” alakul át. Ezt a második típusú örökséget az „állandóan újraképződő múlt” és az emberek értékítéleteiben folyamatosan előálló, e múltra vonatkozó percepciók összjátéka jelenti. Todorova eszme-futtatása azonban a vége felé szétesik, mert „Európa” és „Ameri-

ka” nagyhatalmi játszójára alkalmazza ugyanezt a fogalmi keretet, talán elhamarkodottan, és inkább zsurnalisztikus stílusban.

Számomra a folyóirat tudományos színvonalát Bernhard Struck provokatív cikke határozza meg. Struck vitatja Larry Wolff téziséit, aki szerint Európa kettéosztása (elmaradt) „Keletre” és (civilizált) „Nyugatra” már a XVIII. században megvolt. Német utazók 1750 és 1850 között tett francia- és lengyelországi úti beszámolóit elemezve Struck arra a következtetésre jut, hogy az igazi választóvonal nem Kelet és Nyugat, hanem város és vidék között húzódik (infrastruktúra, utak és szolgáltatások). Struck az elemzésből kihagyja Párizst annak érdekében, hogy „összehasonlítható szinteket lehessen konstruálni” (83. old.), noha talán mégsem tehetünk úgy, mintha Párizs mint szimbólum az említett időszakban nem létezett volna.

Hasonlóan magas színvonalú és igazán innovatív Victor Taki tanulmánya az orosz percepciókról, melyek a XIX. század első felében Moldvát és Havasföldet (Wallachia) egyfajta orientalizáló diskurzusban konstruálják meg. „Kelet” és „Nyugat” felosztásában Oroszország mint birodalom és civilizáló erő jelenik meg, ugyanakkor a „nyugati” orientalizmustól megkülönbözteti az, hogy elismerik a közös vallást és a közös társadalmi mintákat. Külön pikáns ízt ad a tanulmánynak, hogy miközben az orosz szimbolikus geográfiai diskurzus magát európainak definiálja a román példákkal szemben, addig maga az orosz fogalma is orientalizálódik, és a francia, német, angol diskurzusok a „Kelettel” azonosítják (egyfajta Kelettel, hiszen a másik fajta Kelet – az oszmán, az arab, az indiai – nyilván más helyi értékekkel rendelkezik). Az esszé egyetlen szépségfoltja talán éppen ez, vagyis hogy mintha mind a négy képet egybe akarná fogni, ami ekkora terjedelemben lehetetlen vállalkozás.

Anna Sosnowska meta-gazdaságtörténeti szempontból elemzi az 1945 utáni lengyel történetírásban a lengyel kora modern gazdasági elmaradottságról folyó diskurzust. A témát illető teljes inkompetenciám tuda-

tában is annyit azért megjegyeznek, hogy érdekes megfigyelni, mennyire elszigetelt a lengyel gazdaságtörténet a szociológiától, és azt is, mennyire termékenyek lehetnének a kidolgozott modellek regionális perspektívában (Lengyelország mint hibrid, mint koloniális vagy elkésett gazdaság). Sosnowska a „jobbágysági” Európa új fogalmát javasolja a Kelet-Európa mellé, mellyel új szimbolikus térkép rajzolható.

Összességében tehát az *ECE* 32. száma programszerű és meghatározó jellegű cikket közöl, ám nem kellőképpen fókuszált: nekem mindenképpen hiányzik egy elméleti írás a szimbolikus geográfia fogalmáról s annak (feltáratlan) tudománytörténetéről. A regionális konstrukció problematizált, a morális és politikai szándékok nemesek, az új irányvonalak egyértelműek. Az egyetlen nyugtalanító tényező, hogy az *ECE*, mely nevében is egy szimbolikus geográfiai fogalmat hordoz, önmagában a hidegháborús szemlélet szülötte, mely akkor is implicite politizáló történelemtudományt képviselt. Kérdés, hogy az *ECE* új regionalitása képes-e arra, hogy ne csak a tudományos beszédet instrualja, de az aktuálpolitika által kínált könnyű választásoknak is ellenálljon. Épp ez az, amivel minden új, reflektált szimbolikus geográfiának meg kell birkóznia.

Erős Ferenc – Lénárd Kata – Bókay Antal (szerk.): Typus Budapestiensis

TANULMÁNYOK A PSZICHOANALÍZIS
BUDAPESTI ISKOLÁJÁNAK
TÖRTÉNETÉRŐL ÉS HATÁSÁRÓL

*Thalassa, Budapest, 2008. 447 old.,
3900 Ft*

„Annyiszor csókolhatom meg Ferenczi papát, ahányszor csak akarom.” Akik tudják, honnan származik az idézet, feltehetően „tudják” az úgynevezett „Ferenczi-diskurzust” is, (be)járatosak szövegekbe, helyekre, ahol Ferenczi Sándor magyarországi (magyar?, osztrák–magyar?, zsidó?) pszichoanalitikus személye és munkássága az utóbbi két évtizedben „budapesti iskolaként” működik. A tanulmánykötet szerzői a Pécsi Tudományegyetem Pszichológia Doktori Iskolája elméleti pszichoanalízis programjának oktatói és hallgatói, e minőségükben is pszichoanalízissel kapcsolatos rendezvények, konferenciák látogatói, pszichoanalitikus szövegek alkalmi vagy rendszeres szerzői és fogyasztói. Akik tudják, honnan származik a fenti idézet, azok ismerik azt a szöveghagyományt is, ahová, ahonnan a tanulmányok íródnak. Akik nem, azoknak elárulom: Ferenczi Sándor 1932-es *Klinikai naplójából* (sajtó alá rendezte Judith Dupont, Akadémiai, Bp., 1996.). A szerző „Dm” nevű páciensét, a *Napló* egyik főszereplőjét idézi, akit a Ferenczi-filológia később Clara M. Thompsonként azonosított. „Dm”-ből a „budapesti iskola” egyik amerikai képviselőjeként számon tartott pszichoanalitikus lett, jeles intézmények alapítója, ismert teoretikus és terapeuta. Nevéhez fűződik továbbá a fenti „csókos” idézet, amely, éppen általa, Freudhoz is eljutott. Freud ironikus-dörgedelmes levélben korholja egy-

kori legkedvesebb barátját és munkatársát az analitikus szerep „absztinenciáját” és semlegességét felrúgó „csóktechnika” miatt. Ezt viszont Ernest Jones angol pszichoanalitikus híres-hírhedt Freud-életrajzából tudhatjuk, de „tisztá forrásból” is ismeretes lehet, tekintve, hogy Freud és Ferenczi terjedelmes levelezése olvasható magyar fordításban is (szerk. és s. a. r.: Erős Ferenc, Kovács Anna, Thalassa Alapítvány–Pólya Kiadó, 2000–2005.). A válaszlévlél és egyáltalán a levélváltás a munkatársi-baráti mester–tanítvány kapcsolat válságának dokumentuma – vagy valami másé, attól függ, ki, hogyan és miért értelmezi. A szekunder irodalom az esetre „csókterápiaként”, „csóktechnikaként” utal, általában a következő témák kapcsán: Ferenczi terápia-technikai újításai (a relaxáció elve, a viszontáttétel szerepének, a terapeuta attitűdjének, a trauma, a regresszió, az ismétlés stb. fogalmának, terápiás vonatkozásainak át- vagy újraértelmezése), Freud és Ferenczi kapcsolata, Ferenczi és Jones kapcsolata; Freud, Ferenczi és Jones kapcsolata; Ferenczi mint „enfant terrible” és/vagy „bölcscsecsemő”; fantázia és valóság viszonya a pszichoterápiában; fantázia és valóság viszonya általában; gyermekkori szexuális abúzus, a pszichoanalitikus mozgalom kirekesztő eljárásai, Osztrák–Magyar Monarchia, budapesti iskola, és nem sorolom tovább. A fenti „csóksztori” csupán illusztratív darabja a Ferenczi kapcsán számtalanszor leírt, elhangzott egyéb, hasonlóan megvilágító erejű kisebb-nagyobb történeteknek (mint például „Elma-Gizella”, „lovasanalízis”, „Rank-ügy”, „Jones-ügy”, „Nyelvzavar-ügy” stb.).

A pszichoanalízis alapító atyjához, Sigmund Freudhoz kötődően részben már ismerős lehet ez a jelenség. Mindenki ismeri a Freud-ikont (szakállas úr nagy szivarral), ki-ki pedig érdeklődésének, műveltségének megfelelően mozog az életmű különféle dimenzióiban. Freud lehet a posztmodernitás, a hermeneutika, a humanista pszichoterápia, a tudományos igényű pszichoterápia, a szubjektum, az önmegértés, az önmegnémtetés és sok minden más nagy fel-fedezője. Könyvtárnyi irodalma van